

UOT 32:93/94

ALI EYVAZOV

Bakı Dövlət Universitetinin
Politologiya və Sosiologiya kafedrasının doktorantı
eyvazli.ali@mail.ru

PARLAMENTİN ANTİK İZLƏRİ VƏ İNGILTƏRƏ NÜMUNƏSİNDƏ İNKİŞAF TARİXİ

DOI: <https://doi.org/10.36719/2708-065X/108/151-159>

Bu məqalə parlament institutunun antik dövrdəki izlərindən başlayaraq İngiltərə nümunəsində müasir dövrdə keçdiyi inkişaf mərhələlərini araşdırır. İlk olaraq, antik Yunanıstandakı Ekklesia adlanan xalq yığıncaqları və Roma Senatının parlamentin ilkin formaları kimi meydana çıxması təhlil edilir. Bu qrupların qərar qəbul etmə və təmsilçilik funksiyaları müasir parlamentlərin təməl prinsiplərini formalaşdırmışdır. Daha sonra orta əsrlər mütləqiyyəti dövründə İngiltərə parlamentinin yaranması, təşkilati-funksional cəhətdən formalaşması, parlamentin yüksəlişi fonunda monarxiyadan parlamentalizmə keçid prosesi mərhələli surətdə, tarixi-politoloji kontekstdə araşdırılır. İngiltərə parlamentinin qanunlar üzərində suverenliyinin təmin olunması, icra hakimiyyəti üzərində nəzarət mexanizminə əsaslanan yeni siyasi sistem, Parlamentalizmin meydana çıxması və sonrakı əsrlərdə onun inkişafına təsir edən mühüm ictimai-tarixi proseslərin səbəb və nəticələri təhlil edilmişdir.

Açar sözlər: Afina demokratiyası, Ekklesia, Roma Senatı, Maqna Karta, Lordlar Palatası, İcmalar palatası, İngiltərə Parlamenti, Hüquqlar Haqqında Bill, Şanlı İnqilab, Parlamentalizm, Vest Minster hökuməti.

Giriş. Parlament institutunun yaranması və inkişafı dövlət idarəçilik sistemlərinin təkamülündə mühüm rol oynamışdır. Müasir dövrdə qanunverici hakimiyyətin əsasını təşkil edən parlamentin kökləri antik dövrlərə gedib çıxır. Qədim Yunanıstanda "ekkleisia" adlanan xalq yığıncaqları və Roma Senatı demokratiyanın ilkin formalarını əks etdirərək parlament ideyasının əsasını qoymuşdur. Bu qurumlar xalqın idarəçilik prosesində iştirakını təmin etməklə yanaşı, qərarların kollektiv şəkildə qəbul olunmasına şərait yaratmışdır. Zaman keçdikcə müxtəlif mədəniyyətlərdə parlamentə bənzər qurumlar formalaşmış və inkişaf etmişdir. Orta əsrlərdə feodalizm dövründə yerli məclislər və zadəganların toplanmaları parlamentin daha mürəkkəb formalarının yaranmasına səbəb olmuşdur. Xüsusilə, İngiltərədə "Maqna Karta" ilə əsas qoyulan qanunun aliliyi prinsipi və demokratik ideyalar parlamentin və onun inkişafında mühüm əhəmiyyətə malik konstitusiyanın ideya əsasını qoymuş oldu. "Şanlı İnqilab"a qədər İngiltərə parlamenti fundamental hüquqlar və qanunun aliliyi uğrunda kral mütləqiyyəti ilə mübarizədə təkamülünü başa vuraraq hakimiyyətin bölünməsi prinsipi ilə müasir konstitusiyalı idarəetmənin təmilini qoyan "Hüquqlar Haqqında Bill" adlı tarixi sənədi qəbul etdi. Bu sənədin qəbulu dünya siyasi düşüncəsində mühüm dönüş nöqtəsi hesab olunur, çünki o, kral hakimiyyətini qanuna tabe edərək onu məhdudlaşdırdı, Parlamentin üstünlüyünü elan edərək dünya dövlətlərinə örnək ola biləcək yeni bir siyasi sistem və idarəetmə forması təqdim etdi, liberal-demokratik dəyərlərin və parlamentalizmin inkişafına yol açdı. Lakin bütün bunlar birdən birə deyil, ingilis xalqı və parlamentinin monarxiya ilə uzun sürən ideologiyası və fiziki mübarizəsinin nəticəsi olaraq əldə edilmişdir. Məqalədə antik cəmiyyətlərdən müasir tarixə kimi qanunverici orqanın təkamül yoluna nəzər salacağıq.

Müasir parlamentlərin meydana gəlməsi və səlahiyyətlərinin formalaşması hakimiyyətin demokratikləşməsi uğrunda aparılan mübarizənin nəticəsidir. Onun ideya təməlini isə hakimiyyətin bölgüsü prinsipi təşkil edir. Monarxın mütləq hakimiyyətinin məhdudlaşdırılması, iqtidarın başqa bir iqtidarla, xalq suverenliyini təmsil edən institutla balanslaşdırılması Avropada maarifçilik hərəkatı dövründə siyasi ədəbiyyatda işlənən əsas mövzuya çevrildi. Hakimiyyətdən sui-istifadənin qarşısının alınması, hökumətin hesabatlılığının təmin edilməsi, qanunun aliliyi və fərdi azadlıqların qorunması üçün həll-edici mexanizmlər kimi hakimiyyət bölgüsü prinsipi konsepsiya halına salındı. Əslində, bu ideyaların kökləri daha qədimə, antik dövr Yunan demokratiyasına və aristokratik Roma respublikasına qədər

uzanır. Bu cəmiyyətlərdə təcrübədən keçirilmiş hakimiyyətin bölgüsü prinsipi antik sivilizasiyanın hər sferada inkişafına səbəb olmuş ən böyük tarixi nəaliyyəti hesab edilə bilər. Demosun mülkiyyət və siyasi hüquqlar uğrunda uzun sürən mübarizəsi son nəticədə xalq yığıncağı- Ekklesiyanın yaradılması ilə Aristokratların tək hakimiyyətini xeyli dərəcədə məhdudlaşdıraraq bölüşdürmüş oldu [1, s.120]. Afina siyasi, sosial, iqtisadi həyatında mühüm rol oynayan bu xalq yığıncağında ordu və donanmaya rəhbərlik edən strateq və digər vəzifələrin seçilməsi reallaşır, müharibə, sülh, vergilər kimi mühüm məsələlər müzakirə olunurdu. Bununla yanaşı, hər filadan (inzibati vahid) 100 nümayəndə seçilərək dörd yüzlər şurası yaradılmışdı ki, bu da xalq yığıncaqlarına köməkçi orqan olaraq, demək olar ki, hökumət funksiyalarını da yerinə yetirirdi. Bütün vətəndaşlardan seçilən kollegiyal hakimlərdən ibarət Helieya adlanan orqan isə məhkəmə funksiyalarını həyata keçirir, vəzifəli şəxslərin hesabatlarını yoxlayır, vətəndaşlar arasında baş verən münaqişələri araşdırırdı. Beləliklə, biz antik Afina siyasi sistemində hakimiyyətin ilkin bölgüsünü müşahidə etmiş oluruq. Bu mexanizm uzun müddət praktikada özünü doğrultmuş, effektiv, çevik və faydalı siyasi sistem formalaşdırmışdır. Siyasi sistemin sabitliyi və praktikliyi qədim yunan cəmiyyətinin digər yarım sistemlərinin, elm, fəlsəfə, ədəbiyyat, incəsənət, memarlıq, iqtisadiyyat kimi sahələrinin də inkişafına əlverişli mühit yaratmışdır. Hakimiyyət bölgüsünün əsas məqsədi azad əhəlinin bütün təbəqələrinin dövlətin ictimai, siyasi, iqtisadi, mədəni həyatında iştirakı və azadlığının təmin edilməsi olmuşdur. E.ə. V yüzilliyin ortalarında, strateq Periklin idarəetməsində quldarlıq quruluşunda Afina demokratiyası özünün çiçəklənmə dövrünü yaşayırdı, belə ki, hər bir azad ağıllı Strateq də daxil olmaqla istənilən vəzifəni tutmaq hüququ aldı. Qədim Romanın Aristokratik respublikasından fərqli olaraq vəzifəyə görə maaş verilməsi vətəndaşların siyasi fəallığını daha da artırmış oldu. Tarixçi Fukudid tərəfindən dövrümüzə qədər gəlib çıxmış Periklin çıxışı bizə antik dövr Afina dövlət quruluşunun üstünlükləri haqqında məlumat verir: “Bizim quruluş xalq hakimiyyəti adlanır, ona görə də azlığa yox, xalqın çoxluğuna əsaslanır. Qanunlarımız bizə özəl işlərimizdə bərabər imkanlar verir. Bizdə hər kəsə xidmətinə görə hörmət olunur... Öz həyatımızda zülm tanımadığımızdan, biz ictimai həyatda qanunsuzluqdan dərəcə gəlməyi bacarıırıq” [13]. Bu nitqdən antik yunan sivilizasiyasının inkişafının üç təməl prinsipini görürük: xalq hakimiyyəti, qanunların aliliyi və fərdlərin azadlığı. Çünki hər cür inkişafın təməlində insanın yaradıcı fəaliyyəti üçün münbit zəmin yaradan onun azadlığı və hüquqlarının qorunması təminatıdır. Bütün bunları nəzərdən keçirən amerikan siyasi nəzəriyyəçisi John Montford Dun Qədim Yunanıstanı, haqlı olaraq, “demokratiyanın beşiyi” adlandırır [7, s.24]. Bununla belə, Afina demokratiyası təmsilçi deyil, birbaşa olduğu üçün ekklesiya parlament sistemindən fərqli olsa da, parlamentarizm yolunda qanunverici orqan kimi mühüm bir başlanğıc institutu hesab oluna bilər.

Afina demokratiyası nümunəsindən çıxış edən Aristotel hakimiyyət bölgüsünün vacibliyini vurğulayaraq onu politoloji ədəbiyyata gətirən ilk müəllif olmuşdur. Pelopennes müharibələrindən sonra zəifləmiş siyasi sistemi tiraniyadan qurtarmaq üçün təklif etdiyi dövlət modelində Aristotel idarəetməni qanun tərtib edən orqan, vəzifələr (inzibati) və məhkəmə hakimiyyətləri kimi hissələrə ayırmışdı [2, s.173].

Təxminən Qədim Yunanıstanda baş verən ictimai-siyasi dəyişikliklərə analoji olaraq Qədim Roma da pleybeylər və patrisilər arasında gedən uzun mübarizənin gedişində hüquqsuz olan pleybeylər siyasi sferada iştirak və təsir etmək yolunda mühüm nailiyyətlər əldə etdilər. Tək hakimiyyətliliyə son qoyulduqdan sonra latınca “ümumi iş” mənasını verən dövlət quruluşunun yeni forması- respublika yaradıldı. Roma Respublikası senatın məsləhəti ilə bir il fəaliyyət göstərən iki seçilmiş konsul tərəfindən idarə olunurdu. Padşahlıq devrildəndən sonra “ümumi iş” də senatın rolu artsa da, xalq yığıncağı həlledici səsə malik idi. Belə ki, senat tərəfindən hazırlanan qanun layihələri xalq yığıncağında təsdiq olunurdu [1, s.488]. Senat daxili və xarici siyasətə, büdcə-maliyyə işlərinə nəzarət edirdi. İcra hakimiyyəti funksiyasını yerinə yetirən magistrat konsul, xəzinədar və hakimlərdən ibarət qurum idi. Magistratın işinə senatın nəzarət etməsi hakimiyyət bölgüsündə tarazlığı təmin etməklə bərabər, müasir parlamentlərin hökumətə nəzarət funksiyasının təməlini qoymuş oldu. Müasir parlamentlərin çoxusunun sahib olduğu kimi büdcəyə, xəzinənin mədaxil və məxaricinə sərəncam vermək və tənzimləmək kimi mühüm hakimiyyət senatın icraedici hakimiyyəti nəzarətdə saxlamaq üçün sahib olduğu əhəmiyyətli rıçaq idi. Pleybeylərin tam hüquqlu vətəndaş hesab edilərək dövlətin siyasi idarəedilməsinə buraxılması ilə Roma respublikası vətəndaş cəmiyyətinə çevrilmək yolunda çox mühüm addım atmış oldu.

Lakin bir sıra tarixçi və politoloqlar Roma respublikasının öz aristokratik xarakterini qoruyaraq demokratik respublikaya çevrilmədiyi fikrini müdafiə edirlər. Tezislərini isə belə əsaslandırırlar ki, Romada Yunanıstandan fərqli olaraq dövlət idarəçiliyində vəzifəyə görə əməkhaqqı verilmədiyindən yoxsullar vəzifə tutmaqda maraqlı deyildilər. Vəzifələrdə daha çox soylular və quldarlar təmsil olunurdular. Böyük əksəriyyətlə 300 nəfərlik Roma senatı əsasən zadəgan ailələrindən seçilirdi. Lakin məsələyə hakimiyyət bölgüsü prinsipindən yanaşdıqda Roma respublikasına dövlət idarəsinin 3 formasının – monarxiya, aristokratiya və demokratiyanın təzahürlərinin sintezi kimi baxmaq olar. Belə ki, konsullar 1 il ərzində icra hakimiyyətinin, ordu və donanmanın başçısı kimi monarxiyanı, öz tərkibinin zadəgan tərkibi ilə senat aristokratiyanı, xalq yığıncağı isə demokratiyanı təcəssüm etdirirdi. Bu cür tarazlığa əsaslanan, hər üç hakimiyyət tipinin təmsil olunduğu siyasi sistem İngiltərədə “şanlı inqilab” dan sonra qurulmuş və o dövrün ictimai tarixi şərtləri daxilində xeyli dayanıqlı və işlək olmaqla uzun müddət, bəzi dəyişikliklərlə müasir günümüzdə qədər davam etmişdir. “Qanunların Ruhı” əsərində Ş. Monteskyö İngilis konstitusiyasına məftunluğunu göstərərək bildirir ki, İngiltərədə hakimiyyətin zəruri bölgüsü və tarazlığı monarxiya (kral), aristokratiya (lordlar palatası) və demokratiyanın (icmalar palatası) qarışığından yaranmışdır [14]. Hər üç hakimiyyət tipinin dövlətin siyasi həyatında təmsilçilik məmnuniyyəti, mümkün sosial və siyasi ziddiyyətlərin konsensusla, siyasi sabitliyi pozmadan həll etmək imkanı yaradır. Təbii ki, qanunverici orqanın xalq suverenliyi və hakimiyyətin legitimliyini təmsil etdiyi üçün bu tarazlıqda digər hakimiyyət qolları və ya tiplərindən daha üstün statusa malik olması çoxluğun mənafeələrinin təmin olunması baxımından daha məntiqlidir. Beləliklə, biz antik Yunanıstan və Roma siyasi sistemlərində hakimiyyətin ilkin bölgüsünü və bu bölgüdə qanunverici hakimiyyətlər, kilsə və senatın müasir parlamentin xələfləri kimi mövqeyi və funksiyalarını nəzərdən keçirdik.

IV əsrin II yarısında “Xalqların böyük köçü” gedişində german tayfalarının Roma ərazilərinə basqınları Yunan - Roma mədəniyyəti, elm, dünyagörüşü, hüquq və siyasi sistemlərinin tənəzzülünə, keyfiyyət və mahiyyətə dəyişməsinə səbəb oldu. Yazılmamış qaydalar və tayfa adət-ənənələrinə əsaslanan german cəmiyyəti yazılı qanunlarla idarə olunan Roma hüquq və siyasi sistemi ilə integrasiya edərək yeni bir cəmiyyət və ictimai münasibətlər sistemini yaratdı. Feodalizm adlanan bu cəmiyyətdə krallarla xristian dini arasında yaranmış ittifaq siyasi sistemə yeni, daha güclü aktor, xristian dini və kilsəsinə gətirdi. Bununla da, antik dövrdə bərqərar olmuş hakimiyyət bölgüsündə tarazlıq monarxiyanın xeyrinə pozulmuş oldu. Monarxlar öz iqtidarlarını kilsənin mənəvi hakimiyyəti ilə gücləndirmiş və legitimləşdirmiş oldular. Lakin erkən orta əsrlərin sonlarına doğru bəzi avropa ölkələrində kral yanında məsləhətçi orqanların fəaliyyətlərini parlamentin işartısı kimi formalaşdığını qeyd etmək olar. Onların içərisində müəyyən fasilələr olsa da, parlamentin inkişafının bütün dövrlərindən keçmiş və monarxın mütləq hakimiyyətini məhdudlaşdıraraq öz siyasi funksiyalarını formalaşdırmış olan İngiltərə parlamentinin təkamül yoluna nəzər salmağı uyğun görürük.

Hələ Anglo-Sakson krallıqları zamanı ölkənin vacib məsələlərinin həllində krala kömək edən Uitenagemot adlı məsləhət şurası fəaliyyət göstərirdi. “Müdrəklərin görüşü” mənasını verən bu orqanın daimi üzvləri və toplanma zamanı yox idi, tərkibi monarxın çağırdığı zaman görüşən zadəganlardan ibarət idi. Vitanların qanunlar çıxarmaq səlahiyyəti olmasa da, hökmranlıq etmək üçün zadəganların dəstəyinə arxalanan monarx məclislə məsləhətləşməyə diqqətli idi. 1066-cı ildə Normandiya hersoqu Vilyam İngiltərəni işğal etdikdən sonra torpaqların böyük hissəsini özünə sadıq insanlara paylayaraq İngiltərədə feodal qaydalarını, senyor-vassal münasibətləri və təhkimçiliyi möhkəmlətməyə başladı. Fateh ləqəbi ilə kral olan Villiam, anqlo-sakson adəti Vitanı ləğv edərək onun yerinə Kral Şurasını (Curia Regis) təşkil etdi. Kral Şurası Vitandan fərqli olaraq daimi xarakter daşıyırdı. Məşvərətçi orqan olan Şura kralın təyin etdiyi, ona sədaqət andı içən iri torpaq sahibləri, zadəganlar və kilsə rəhbərlərindən ibarət idi. Əvəz edilmiş Vitan kimi həm məsləhətçi təbiətinə görə, həm də seçili orqan olmadığından rəsmi olaraq heç kimi təmsil etmirdi. Kral bəzən daha mühüm məsələləri Böyük Şura (Magnum Concilium) kimi tanınan daha böyük zadəganlar və kilsə xadimləri qrupu ilə məsləhətləşirdi. Xüsusi hallarda çağırılan nəcib məsləhətçilərin bu daha böyük qrupu zamanla Lordlar Palatasına çevrildi. Mübahisəli məsələləri, yerli problemləri müzakirə etmək və məhkəmə işlərinə baxmaq üçün hər mahalda və şirdə keçirilən məclislərdə yerli lordlar, yepiskoplar, şərif və hər kənddən 4 nümayəndə iştirak edirdi. Yerli nümayəndələrin öz icmaları üçün qərar qəbul etmə təcrübəsi sonda İcmalar Palatasının yaradılmasına gətirib çıxardı. Bu qurumları İngiltərə parlamentini əmələ gətirən onun ilkin əcdadları hesab

etmək olar. Parlament nümayəndəli orqan olaraq xalq təmsilçiliyini ehtiva etsə də onun yaranması 13-cü əsrdə elitanın, iri torpaq aristokratiyası və baronların siyasi hakimiyyət uğrunda mübarizəsinin nəticəsi ilə əlaqədardır. Fransa ilə müharibələrdə iri torpaq sahibləri və baronlar üzərinə qoyulan vergilər dolayısı ilə xalqın orta və aşağı təbəqəsinin də vəziyyətini ağırlaşdırırdı. 1215-ci ildə kral Conun tələblərindən və onlarla məsləhətləşməməsindən bezən baronlar bütün narazı qüvvələri, cəngavərləri, şəhər əhalisini ətrafında birləşdirərək üsyan qaldırdılar. Mübarizə Böyük Azadlıqlar Xartiyası- “Magna Carta”-nın imzalanması ilə nəticələndi. Kralla ali zümrə arasında münasibətləri tənzimləyən bu sənədin ən mühüm tarixi əhəmiyyəti qanunçuluğun, konstitusionalizmin ideya əsasını təşkil etməsidir. Belə ki, bu sənəd monarx hakimiyyətini qanundan üstün tutmur, onu qanuna tabe etməklə məhdudlaşdırırdı. Kralın vergi, məhkəmə sistemləri və fərdlərin hüquqlarına yönəlik müdaxilələrinə məhdudiyyətlər 25 barondan ibarət şura vasitəsilə həyata keçirilməli idi. Bu şura ingiltərə parlamentinin, Böyük Azadlıqlar Xartiyasının müddəaları isə milli nümayəndəlik institutunun təşkilati-funksional cəhətdən formalaşması və inkişafında mühüm rol oynayan hüquqi sənədlərin xələfi oldu. 59 maddədən ibarət sənədin əksər hissəsi kral və baronlar, kilsə xadimləri arasında hakimiyyət bölgüsündən bəhs edərkən fərdlərin hüquqlarına da istinad edirdi, belə olmasaydı, bu sənəd heç vaxt mövcudluğunu qoruya bilməzdi [5, s.22]. Ən məşhur bölmələrdən biri ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ prinsipinin yaradılması hesab olunur. Azad fərdlərin vətəndaşlıq, mülkiyyət, bərabərlik, toxunulmazlıq, sərbəst hərəkət, müdafiə kimi hüquqlarını təminat altına alan bu liberal sənəd demokratiyanın sonrakı inkişafı istiqamətində mühüm addım atdı. Tarixdə ilk liberal sənəd hesab olunan Maqna Karta İngiltərədə “Şanlı İnqilab”-ın nəticəsi kimi qəbul edilmiş “Hüquqlar Haqqında Bill”, Amerika konstitutsiyası, Fransa inqilabı zamanı hazırlanmış “İnsan və Vətəndaş Hüquqları” kimi sənədlərin ideya mənbəyinə çevrilmiş oldu.

1265-ci ildə III Henriyə qarşı üsyan edən Simon de Montfort kralın icazəsi olmadan tərəfdarlarından ibarət parlamenti çağırırdı. Arxiyepiskoplar, yepiskoplar, abbatlar, qraflar və baronlar, hər şirdən iki cəngavər və hər mahaldan iki azad icmaçı çağırıldı. Əvvəlki məclislərə cəngavərlər çağırılırdı, lakin azad icmaçıların təmsil olunması o dövr üçün parlamentin təşkilatı və təmsilçi qrupu kimi formalaşmasında misilsiz hadisə idi. 1295-ci ildə I Edvard Simon De Montfortun təmsilçilik ideyaları əsasında parlament çağırırdı. Bu, sonrakı parlamentlər üçün nümunə olduğu üçün Model Parlament kimi tanındı. Kral tərəfindən rəsmən qəbul edildiyi üçün əksər tarixçilər parlamentin meydana gəlməsi tarixini I Edvardın hakimiyyəti zamanı qeyd edirlər [7, s.181]. Nümunəvi Parlament ilə əvvəlki Kral Şurası arasındakı əhəmiyyətli fərq isə torpaq mülkiyyətçilərinin və şəhər əhalisinin seçilmiş nümayəndələri, azad icmaçıların parlamentə əlavə edilməsi idi. Beləliklə, ingilis idarəetmə sisteminin ən məşhur qolu olan parlament tədricən müasir formaya düşdü. Lakin ilk vaxtlar parlamenti çox çətinliklə xalq təmsilçisi adlandırmaq olardı, çünki ingiltərə əhalisinin yüksək əksəriyyəti təhkimli kəndlilərdən ibarət idi, qadınların seçki hüququnun olmadığı faktını da nəzərə alsaq parlamentin təmsilçilik dairəsinin əhalinin az bir kəsimini əhatə etdiyi fikrini qətiyyətlə söyləmək olar. Qraflıqların və xırda şəhərlərin imkanlı əhalisini təmsil edən icmaçılar başlanğıcda monarxiya barədə xoş təəssürat yaratmaq üçün çağırılmış, kral və kübarlar tərəfindən alət kimi istifadə olunurdular. 1327-ci ildən xalq nümayəndələri daimi olaraq Parlamentdə oturdular. 1332-ci ildən icmaçılar müntəzəm olaraq parlamentdə öz palatalarında toplaşaraq onun etiraf edilən təşkilatı hissəsinə çevrildi və İcmalar Palatası adlandı. 14-cü əsrin ortalarına gəldikdə isə Fransa ilə aparılan yüzillik müharibə parlamentdə aşağı palatanın öz funksiyalarından istifadə etməklə daha da güclənməsinə səbəbiyyət verdi. Belə ki, əsasən əhalinin orta və aşağı təbəqəsindən toplanan müharibə xərcləri və vergilər aşağı palatanın razılığı olmadan yığıla bilməzdi. Bu hüquq ona hökumətə xeyli dərəcədə təsir etmək və onu nəzarətdə saxlamaq imkanı verirdi. Müharibə gedişində cəngavərlərlə birlikdə əhalinin aşağı təbəqəsindən toplanan ingilis oxçuları və piyadalarının uğurları da parlamentdə aşağı palatanın statusunu gücləndirirdi. Əgər palata müharibəyə qarşı çıxaraq yeni vergiləri təsdiq etməsə tezliklə sülh müqaviləsinin bağlanmasına nail ola bilərdi. Buna görə də hər bir vacib məsələdə kralın onun nümayəndələri ilə sövdələşməsi lazım gəlirdi. 14-cü əsrdə parlamentin iki palataya bölünməsiylə bərabər onun qanunlar qəbul etmək, vergiləri təsdiq etmək, siyasi işlər üzrə məhkəmə aparmaq kimi səlahiyyətləri də müəyyənlanmış oldu. 1414 -cü ildə parlament razılaşır ki, İcmalar Palatasının razılığı olmadan heç bir qanun layihəsi qanuna çevrilə bilməz, Kral və ya Lordlar Palatası onun təsdiqi olmadan İcmalar tərəfindən təqdim edilən hər hansı qanun

layihəsinin mətnini dəyişdirə bilməz. Bununla da, İcmalar Palatasının qanunvericilik səlahiyyətləri Lordlar Palatasının səlahiyyətlərindən daha üstün oldu. Beləliklə, mübaliğəsiz olaraq demək mümkündür ki, ingilis xalqının 14-15 -ci əsrlərdə əldə etdiyi bütün hüquqlar kral və aşağı palatanın güzəşt mübadilələrinin nəticəsi idi. Parlamentin yüksəlişi 15-ci yüzillikdə İngiltərəni tez-tez vətəndaş müharibəsinə sürükləyən sülalələr arasındakı mübarizələrin fəsadlarını məhdudlaşdırmaq mənasında xüsusilə vacib idi. Parlament taxt-tacın uyğun varisləri olmadıqda belə ölkəni idarə edirdi və onun qərar qəbul edən orqan kimi legitimliyi siyasi sistemin mövcudluğunu təmin etmişdir. Parlamentin sonrakı yüzillikdə yüksəlişinə şərait yaradan amil isə iki monarx – kral və kilsənin mübarizəsi oldu. Avropanın bürümüş reformasiya hərəkatı nəticəsində Roma kilsəsi öz nüfuzunu və əmlakının çox hissəsini itirmiş oldu. Nəticədə Roma papasına tabe olmayan bir sıra məzhəblər və kilsələr yarandı. Yaranmış vəziyyətdən istifadə edən VIII Henri siyasi və şəxsi məqsədləri üçün parlamentin də dəstəyini alaraq kilsə islahatı uğrunda mübarizə apardı. Məqsəd kilsəni dövlətin idarəçiliyi altına almaqdan ibarət idi. İngilis kilsələri müntəzəm olaraq papaya böyük vergi ödədikləri üçün kilsə islahatında parlamentlə kralın maraqları üst-üstə düşürdü. Təsədüfə deyildi ki, Henri hakimiyyətinin ilk yeddi ilində parlamenti altı dəfə çağırırdı. 1534-cü ildə Parlament qəbul etdiyi “Alilik Aktı” sənədində yeni situasiyanı qısaca belə ifadə etdi: “kral ədalətli və haqlıdır və İngiltərə kilsəsinin Ali Başçısı olmağa borcludur”. Beləliklə, bir sıra Avropa ölkələrindən fərqli olaraq İngiltərədə kral tərəfindən aparılan reformasiya qanuniləşdi və dini hakimiyyət nəzəriyyəsi puç oldu [8, s. 237]. VIII Henrix özünü İngiltərə kilsəsinin başçısı elan etməklə yalnız mütləqiyyətin üstünlüyü bərqərar edə bilməzdi. O, Parlament üçün də mühüm imtiyazlar verdi ki, bunlardan ən önəmlisi söz və fikir azadlığı idi. Henri hər şeyin Parlamentdə açıq şəkildə danışılmasına icazə verdi və spikerlər buna görə həbs edilə bilməzdilər. Bu azadlıq Parlamentə sonrakı yüzillikdə siyasi sistemdə tək rəqibi, dini gücü də özündə birləşdirən kral monarxiyası ilə açıq şəkildə mübarizə aparmağa imkan yaratdı. Buna baxmayaraq, VIII Henrixin dövründəki parlament monarxın istəklərinə çox az etiraz etdi. Onun və Edvardın hakimiyyəti dövründə qanunverici orqan kralların qərarlarının əksəriyyətinə həvəslə əməl edirdi. Uilyamın təsvir etdiyi kimi, “Kral və parlament ayrı-ayrı qurumlar deyil, monarxın baş tərəfdaşı, Lordlar və Commonlar isə kiçik, lakin yenə də vacib üzvləri olan vahid orqan idi” [3, s. 415]. Tudorların sonuncusu, Henrinin qızı Elizabetin hökmürlüklüyü zamanı parlament ilə monarxın birgə uğuru nəticəsində İspaniya məğlub edilmiş, dənizlərdə hökmürlüklük İngiltərəyə keçmişdi. Bu zaman İngiltərə mütləqiyyəti özünün çiçəklənmə dövrünü yaşayırdı. 1603-cü ildə Elizabetin ölümü ilə varisi olmadığı üçün İngiltərə taxt-tacında sülalə dəyişdi, hakimiyyətə Stüardlardan I Ceyms gəldi. Şotland olduğu üçün ingilislərlə işləmək qabiliyyətində olmayan Ceyms iqtisadiyyat və dövlət işlərindən uzaq idi. İngilis taxt-tacının müəyyən olunmuş gəlirləri çərçivəsindən kənara çıxan kral qiymətlərin yüksəldiyi dövrdə də daima pula ehtiyac duyurdu. Bu kimi məziyyətlərinə görə parlament nə Ceymsə, nə də oğlu Çarlza etimad göstərmədiyindən adekvat vergi ayırmırdı. Hakimiyyətinin ilk dövründə liberal islahatlar aparacağı gözləntilərinin əksinə olaraq Ceyms mütləqiyyətin iplərini daha da möhkəmləndirmək qərarına gəldi, hətta, bu barədə “Azad monarxiyanın həqiqi qanunu” adlı kitab da yazdı. Onu ingilis tarixşünaslığında “kral mütləqiyyətinin filosofu” adlandırırlar. Ceymsə görə krallar hakimiyyəti Allahdan aldığı üçün o bütün partiyalardan, mənafə qruplarından, parlamentdən, qanunlardan üstündür və iqtidarı heç bir güc tərəfindən məhdudlaşdırıla bilməz [6, s. 63]. Kralla soyuq müharibə dövründə tərkibi əsasən puritan hüquqşünaslardan ibarət parlament də kral siyasətini və kilsəni tənqid edən adekvat faktlara söykənirdi. Onlar VII Henrixin səlahiyyətli məhkəmələrdən qurduğu Ulduz palatasından, Elizabetin təsis etdiyi Yüksək komissiyadan narazı idilər, kralla birlikdə onların fəaliyyətinin İngiltərənin ənənəvi icma qanununu təhlükə altına saldığını düşünürdülər. Yeni zadəganlar və torpaq sahibləri qorxurdular ki, kral öz hakimiyyəti naminə vergiləri artırmaqla onların sərvətini təhlükə altına qoya bilər. Digər tərəfdən, Elizabet dini iğtişaları tənzimlədiyi halda Ceyms puritanları öz torpaqlarından qovmaqla, 1625-ci ildə onu əvəz edən I Çarlz isə anqlikan kilsəsini dəstəkləməklə dini qarşıdırmanı daha da dərinləşdirirdi. Puritanizm- anqlikan kilsəsinin dəbdəbəli həyatını və bahalı dini ayinləri tənqid edən cərəyan isə yeni zadəganlar və burjuaziya arasındakı sürətlə yayılmaqda idi. Beləliklə, kral və parlament arasındakı ideologiya savaşının hər an real müharibəyə çevrilməsi üçün şərait yaranmışdı. Narazılıqlar öz pik həddinə çatdıqda 1628-ci ildə parlament krala “Hüquqlar haqqında petisiya” təqdim etdi. Bu sənəddə Maqna kartanın prinsipləri təkmilləşdirilərək yenidən canlandırıldı [6, s.66-67] məhkəmə və parlamentin qərarı olmadan qanun-

suz həbslərin keçirilməsi, vergilərin tələb edilməsi pislənirdi. Bundan qəzəblənən Çarlz ölkəni parlamentsiz idarə etmək niyyətiylə növbəti il parlamenti qovdu. Avropanın digər ölkələri ilə müqaisədə İngiltərədə parlament elə təşkil olunmuşdu ki, krala qarşı səmərəli müqavimət göstərəcək gücdə idi. Fransa, Hollandiya, İspaniya, Almaniyada əyalət və yerli ştatlar olduğu üçün güclər bölünmüş olduğu halda İngiltərə parlamenti kral müxalifətini bir yerdə cəmləmiş vahid, tək qrup idi. Parlament palataları arasında torpaq mənafeyi və dini ideoloji birlik hakim idi. Parlament təkcə təşkilatında deyil, həm də təmsil etdiyi sosial mənafelərdə və sahib olduğu var dövlətdə də güclü idi. Çarlz parlamenti qovduqdan sonra səmərəli idarəetmə yaradaraq uğurlu olsaydı, İngiltərə siyasi sistemi Fransa mütləqiyyəti ilə analoji olardı. Lakin Çarlzın Şotlandiyada apardığı dini siyasətdə uğursuzluğunun qarşısını nə yaratdığı fondlar nə də ki qoyduğu “Gəmi pulu” kimi vergilər ala bilmədi. Parlament bu fondları icazəsi olmadan yaradıldığı üçün qeyri qanuni hesab edirdi. “Yepiskop müharibələri”ndəki məğlubiyyətlərdən sonra kral vergilər qoymaq üçün 11 il çağırmadığı parlamenti, nəhayət, yenidən toplamağa məcbur oldu. Bu parlament 1640-cı ildən 1653-cü ilə qədər yeni seçkilər keçirilmədən fəaliyyət göstərdiyi üçün “Uzunmüddətli Parlament” adlanır. Parlament krala nəinki kömək etməyə razılaşmadı, həm də yaranmış vəziyyətdən öz tələblərini irəli sürmək üçün istifadə etdi. Jon Pim və icmalar palatasının digər 4 üzvü parlamentin şikayətlərinin siyahısı olan “Böyük Etiraz” layihəsini hazırladı. Tələblərə görə Ulduz palatası və Yüksək komissiya ləğv edildi. Kral məsləhətçilərinin ölümə məhkum edilməsi tələbi isə krala qarşı açıq müharibə elan etmək idi. Parlament ilk dəfə idi ki, monarxa bu qədər açıq etiraz edirdi. Çarlz bunu xəyanət olaraq qiymətləndirdi və icmaların etiraz layihəsini hazırlayan üzvlərini həbs etdirməyə cəhd etdi. Bununla da, İngiltərədə parlament və kral arasında vətəndaş müharibəsi başladı. Oliver Kromvelin başçılıq etdiyi parlamentin yeni tipli ordusu qalib gəldikdən sonra Avropa tarixində ilk dəfə İngiltərədə 1649-cu ildə kral edam olundu. İngiltərə Respublika elan olundu. Lordlar palatası ləğv edildi, yeni siyasi sistemdə qanunverici hakimiyyət birpalatalı parlamentə, icraedici hakimiyyət isə Dövlət Şurasına məxsus idi. Parlament və Dövlət Şurasında əsasən burjuaziya və yeni zadəganlar təmsil olunduqları üçün xarici və daxili siyasət bu təbəqələrin maraqlarına xidmət edirdi. Kromvel parlamentə qarşı olan narazı qüvvələrdən istifadə edərək hərbi çevriliş etdi və 1653-cü ildə Lord Protektor titulu ilə faktiki hökmdara çevrildi. Ölkəni generalların köməyi ilə idarə edən Kromvel hərbi-diktatura rejimi yaratdı. Despotizmdə, müharibə cinayətlərində və hətta soyqırırmda ittiham olunan Kromvel inqilab tarixində mübahisəli şəxsiyyət olmasına baxmayaraq, İngiltərədə demokratiyanın inkişafı üçün vacib bir fiqur hesab olunur. [12, s.188-89] Protektoratlıq ölkədə sosial və siyasi sabitliyi təmin edə bilmədiyi üçün 1660-cı ildə parlament ilk toplantısında stüardlar monarxiyasının müəyyən şərtlərlə bərpası haqqında qərar verdi. Lakin hakimiyyətə gəldikdən sonra II Çarlz və qardaşı II Ceyms verdiyi vədlərə əməl etməyərək mütləqiyyəti möhkəmlətməyə cəhd etdilər. Xüsusilə, II Ceymsin krallığı zamanı bu daha açıq şəkildə hiss olunmağa başladı. Fransada XIV Luinin katolik-mütləqiyyət rejiminə bənzər monarxiya yaratmaq arzusu və bunun üçün onunla gizli saziş bağlaması ona qarşı parlament və din adamlarının geniş müxalifətini təşkil etdi. Avropada katolikliyə qayıtmaq tendensiyasının baş verdiyi həssas bir dövəmdə İngiltərə milli hissiyatı anti-katolik və anti-fransız ruhda idi [3, s.178]. Bu dövrdə hələ də bir çox avropa dövlətlərində, eləcə də, İngiltərədə siyasi görüşlər din üzərində formalaşırdı. Kralın dini siyasətinə, hətta, krala loyallıqda bilinən Torilər partiyası da etiraz edərək Viqilər müxalifətinə qoşulmuşdu. Hər iki partiyanın nüfuzlu zadəganları yeni bir vətəndaş müharibəsinə getmədən hakimiyyət dəyişikliyi barədə düşünürdülər. Ən uyğun namizəd isə karalın protestant və anti-fransız kürəkəni Hollandiyadan olan Uilyam idi. Öz ölkəsini qorumaq üçün Uilyamın İngiltərədə yeganə marağı İspaniya ilə müttəfiq olan Fransaya qarşı qüvvələr tarazlığını qorumaq idi. Bu ümumi maraqlar Tori və Viqiləri birləşdirdiyi kimi Uilyamın da onlarla sövdələşməsini asanlaşdırdı. Beləliklə, 1688-ci ildə çevriliş nəticəsində II Ceyms Fransaya qaçdı, taxt-taca Meri və III Uilyam sahib oldu. Hakimiyyət dəyişikliyi dinc yolla, qan tökülmədən baş verdiyi üçün İngiltərə tarixində bu hadisə “Şanlı İnqilab” adlanır [3, s.254-55]. İngiltərə Parlamenti 17-ci əsrdə kralı məğlub edərək ən mühüm nailiyyətlərini əldə etdi. Hər şeydən əvvəl qanunun hökmürlənliyi prinsipləri qorundu, parlamentin inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə təsir edən faktor kimi monarxın fəaliyyəti formal xarakter daşıyacaq həddə qədər məhdudlaşdırıldı. Maqna Kartada əsas qoyulmuş konstusiyaçılıq daha da təkmilləşərək təkamülünü başa vurdu. 17-ci əsrin sonu dünyada bir dənə də yazılı konststitusiya yox idi. Bununla belə, 1689-cu ildə İngiltərə Parlamenti, şübhəsiz ki, konststitusiya əhəmiyyətinə malik olan

və bütün dünyada parlament təsisatlarının sonrakı inkişafına mühüm təsir göstərən bir akt- “Hüquqlar Haqqında Bill” qəbul etdi. Bu qanun parlamentlə irsi dövlət başçısı - kral arasında münasibətlərdə yeni hüquqi prinsiplər müəyyən etdi qanunun aliliyini təsbit etdi, parlamentin kral hökuməti üzərində total nəzarətini formalaşdırdı. “Bill” ə görə kral parlamentin razılığı olmadan ordu saxlamayacaq, heç bir vətəndaş qanuni proses olmadan həbs edilməyəcəkdə. Bu anlamda qanun İngilis parlamentini avropada yeganə etməklə digərlərinə numunə olacaq yeni bir siyasi quruluş, idarəetmə sistemi- parlamentarizmi təqdim etmiş oldu. Hüquqlar haqqında Bill parlamentin razılığı olmadan heç bir qanunun qəbul edilə bilməyəcəyini və onun təsdiqi olmadan heç bir vergi və ya rüsumun tutula bilməyəcəyini müəyyən etdi. Kralın qanunlara veto qoymaq hüququnu əlindən alınmaqla Parlamentin qanunlar üzərində suverenliyi təmin olundu. Bu aktın tarixi əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, o, dövlət başçısının heç bir qanunvericilik bazası ilə məhdudlaşdırılmayan hakimiyyəti həyata keçirmək iddialarına hüquqi maneələr qoydu. Qanunların aliliyinə dayanan hüquqi dövlətin əsası qoyuldu, Parlament tərəfindən kral hakimiyyətinin məhdudlaşdırıldığı konstitusiyalı monarxiya idarəetmə forması bərqərar oldu. Hüquqlar haqqında Bill Parlamentin Tacdan ayrı bir qurum kimi möhkəmlənməsinə və inkişafına möhkəm zəmin yaratdı, demokratiyanın bəzi ideya və sistemlərinə öncülük etdi [3, s.474]. İngiltərə parlamenti işlək idarəetmə forması kimi ölkədə görünməmiş sabitlik təmin etdi. Sabitlik, öz növbəsində, daha effektiv idarəetmə, təşkilatlanma və səmərəliliyi təmin etməyə kömək etdi. 18-ci əsrdə tədricən İngiltərənin siyasi sistemi təkmilləşərək müasir formaya düşdü. Böyük Britaniya Krallığında monarx, nəzəri olaraq, kabinetə rəhbərlik edir və nazirləri seçirdi. Praktikada alman əsilli kral I Georqun ingiliscə danışa bilməməsi kabinetə sədrlik etmək məsuliyyətini aparıcı nazirə, sözün əsl mənasında, baş nazir Robert Valpola həvalə etdi. Səsvərmə hüququnun genişləndirilməsi ilə parlamentin tədricən demokratikləşməsi hökumətin idarə edilməsində və kralın hökuməti qurmaq üçün kimə müraciət edə biləcəyinə qərar verməkdə parlamentin rolunu artırdı. “Parlamentin qızıl dövrü” adlandırılan XIX əsrdə Britaniya dövləti parlament islahatları keçirərək onun təşkilatı, funksional və xalq nümayəndəliyi prinsipi ilə inkişafına şərait yaratdı. 1832-ci il Böyük İslahat Aktı parlamentin üstünlüyünə gətirib çıxardı, onun seçimi həmişə kimin baş nazir olacağına və hökumətin rənginə qərar verdi [11]. Parlament üzvlərindən təşkil olunmuş hökumət parlamentin aşağı palatası qarşısında cavabdeh olmaqla hökumət başçısı, Əlahəzrətin səlahiyyətlərini onun adından həyata keçirir [10, s.40-41]. Vestminster hökumət sistemi adlandırılan belə bir sistem, xüsusilə, Britaniya parlamenti tərəfindən konstitusiyaları qəbul edilmiş köhnə Britaniya dominionlarında geniş yayıldı. 1867-ci islahatı ilə İngiltərədə Parlament sosial tərkibini genişləndərək xalqın orta və aşağı təbəqələrinə yaxınlaşdı, xırda burjuaziya və fəhlələrin yuxarı təbəqəsi seçki hüququ qazandı [9, s. 58-59]. Beləliklə, parlamentin təmsilçilik dairəsi daha da genişlənmiş oldu.

Demokratiya və parlamentarizm Avropada Birinci Dünya Müharibəsindən sonrakı illərdə getdikcə daha çox yayıldı. Parlament hesabatlılığı və məsuliyyətli hökumət ideyası ABŞ, Böyük Britaniya və Fransa tərəfindən məğlub olan ölkələrə və onların varislərinə, xüsusən Almaniyanın Veymar Respublikasına və Avstriya Respublikasına tətbiq edildi. Lakin 1930-cu illərdə bir sıra ölkələrdə iqtisadi böhranın gətirmiş olduğu sosial-iqtisadi və siyasi kriz zamanında populist çıxışlarla radikal sol yönümlü, milliyətçi güclər hakimiyyətə gələrək parlament demokratiyasına son qoydu. İkinci Dünya Müharibəsindən sonra məğlub olan faşist dövlətlərində parlament konstitusiyaları həyata keçirildi, tək adam və ya rejim idarəçiliyinin müharibə təcrübəsi və cəmiyyət üçün ağır nəticələri parlament prinsiplərinə ictimai sadiqliyi daha da gücləndirdi. Parlament institutunun daha çox siyasi sistemlərə yayılması keçən əsrin sonlarında bir sıra totalitar rejimlərin çöküşü ilə də əlaqədar olmuşdur. Sovet İttifaqının dağılması ilə böyük bir coğrafi məkanda tək ideologiyanın hakim olduğu totalitar sistemlər çökmüş, siyasi pluralizm və hakimiyyət bölgüsünə dayanan demokratik sistemlərə keçid prosesi post-sovet ölkələri üçün prioritet olmuşdur. Demokratiyanın hələ kövrək olduğu bu ölkələrdə hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyətinə transformasiya üçün parlament institutlarının vacibliyi əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır.

Nəticə. Biz hakimiyyətin ilkin bölgüsünü və Parlamentin antik izlərini, xalq təmsilçiliyi və qanunverici mahiyyətini Qədim Yunanıstan və Roma respublikalarında müşahidə edirik. Antik sivilizasiyanın dağılması və yeni ictimai-iqtisadi formasiya olan feodalizm cəmiyyətində din və monarx tandeminin güclü olduğu dövrdə məsləhətçi orqanların qanunverici və nəzarətedici instituta çevrildiyini, onun funksional və təşkilatı baxımından təkamül etdiyini İngiltərə parlamentinin tarixi inkişaf kontekstində araşdırmış olduq. Monarxiyadan qanunların aliliyi prinsipinə dayanan Parlamentlizmə keçir-

ddə qanunçuluğun, hakimiyyət bölgüsünün, demokratik prinsiplərin və tarixi şəraitdən asılı olaraq dini ideologiyanın siyasi elita və cəmiyyətin mübarizəsində rolunu araşdırdıq. Müasir dövrdə demokratiyanın əsas göstəricilərindən olan parlament müxtəlif dövlətlərdə fərqli siyasi sistem və rejimlərdən, ictimai- tarixi şəraitdən asılı olaraq hələ də özünün demokratiya yolunda səyahətini davam etdirir.

ƏDƏBİYYAT

1. Немировский.А.И. История древнего мира: Античность. Москва, «Рус-Олимп», 2007, 927 с.
2. Чанышев А.М. Аристотель. Москва, «Мысль», 1987, 224 с.
3. Steve Pincus. 1688: The First Modern Revolution. New Haven, «Yale University Press», 2009, 705 p.
4. Richard W. Kaeuper. War Justice and Public Order: England and France in the Later Middle Ages. Oxford, «Clarendon press», 1988, 451 p.
5. David Carpenter. Magna Carta:1215 its social and political context (pp17-24)/Magna Carta. Edited by Lawrence Goldman «University of London Press», 2018, 138 p.
6. Rachel Foxley. Magna Carta and seventeenth-century politics (pp. 61-78)/Magna Carta. Edited by Lawrence Goldman «University of London Press», 2018, 138 p.
7. Jhon Dunn. Democracy: A History. New York, «Atlantic Monthly Press», 2005, 240 p.
8. Orucov T. Ümumdünya tarixi (II kitab). Orta əsrlər tarixi. Bakı, «ADİLOĞLU», 2011, 384 s.
9. Jhon.K.Walton. The Second Reform Act. London, «Routledge», 1987, 62 p.
10. Bryum E.Carter. Office of the Prime Minster. Princeton, «Princeton University Press», 2015, 364 p.
11. Philip Salmon. Victorian Commons / Who would vote? From potwallopers to tenpounders: post-1832 franchises explained. Novomber 7, 2024 <https://victoriancommons.wordpress.com/tag/1832-reform-act/> [17.02.2025].
12. Barry Coward. Oliver Cromwell. London, «Routledge», 2014, 216 p.
13. Ancient History Soursbook. Fordham University. - <https://sourcebooks.fordham.edu/ancient/pericles-funeralspeech.asp> [17.02.2025].
14. Oxford University Comparative Law Forum “Montesquieu in England: his “Notes on England“ <https://ouclf.law.ox.ac.uk> [17.02.2025].

АЛИ ЭЙВАЗОВ

*Докторант кафедры политологии и социологии,
Бакинский Государственный Университет*

ДРЕВНИЕ СЛЕДЫ ПАРЛАМЕНТА И ИСТОРИЯ ЕГО РАЗВИТИЯ НА ПРИМЕРЕ АНГЛИИ

В данной статье рассматриваются этапы развития парламентского института, начиная от его следов в античности и до современной эпохи на примере Англии. Сначала анализируется возникновение народных собраний, называемых Экклезией в Древней Греции, и Римского Сената как начальных форм парламента. Решающие и представительские функции этих собраний сформировали основные принципы современных парламентов. Затем в поэтапном историко-политическом контексте рассматривается возникновение английского парламента в период средневекового абсолютизма, его организационное и функциональное становление, переход от монархии к парламентаризму на фоне становления парламента. Анализируются причины и последствия важных социально-исторических процессов, повлиявших на возникновение новой политической системы - парламентаризма, обеспечившего суверенитет английского парламента над законами и контролировавшего исполнительную власть.

Ключевые слова: Афинская демократия, Экклесия, Римский сенат, Великая хартия вольностей, Палата лордов, Палата общин, Английский парламент, Билль о правах, Славная революция, парламентаризм, Вестминстерское правительство.

ALI EYVAZOV

*PhD student at the Department of Political Science and Sociology,
Baku State University*

ANCIENT TRACES OF PARLIAMENT AND THE HISTORY OF ITS DEVELOPMENT IN THE EXAMPLE OF ENGLAND

This article examines the development stages of the parliamentary institution, starting from its traces in antiquity and continuing to the modern era, using the example of England. First, the emergence of the people's assemblies called Ekklesia in ancient Greece and the Roman Senate as the initial forms of parliament is analyzed. The decision-making and representative functions of these assemblies have formed the basic principles of modern parliaments. Then, the emergence of the English parliament during the medieval absolutism, its organizational and functional formation, and the transition from monarchy to parliamentarism against the background of the rise of parliament are examined in a phased historical and political context. The causes and consequences of important socio-historical processes that influenced the emergence of a new political system - Parliamentarism, which ensured the sovereignty of the English parliament over the laws and controlled the executive branch are analyzed.

Keywords: Athenian democracy, Ecclesia, Roman Senate, Magna Carta, House of Lords, House of Commons, English Parliament, Bill of Rights, Glorious Revolution, Parliamentarism, Westminster government.

Məqalənin redaksiyaya daxil olduğu tarix: 17 fevral 2025-ci il.

Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 04 mart 2025-ci il.

Rəyçilər: f.ü.f.d. Orucova Vəsxanım, t.ü.f.d. Məmmədağa Baxışov.
